

ТЕОРІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОСОФІЯ Theory. Methodology. Historiosophy

УДК 930.1 (477) «18»(092)

С. І. Світленко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Формування і становлення історіософських поглядів Миколи Костомарова*

Розглянуто вітчизняні й зарубіжні чинники формування і становлення історіософських поглядів молодого М. І. Костомарова. Показано, що в харківський період відбулось формування історіософського бачення М. І. Костомарова, а в київський – становлення основних рис його історіософської концепції. Доведено, що в середині 1830-х – середині 1840-х рр. М. І. Костомаров сформувався й утвердився як український мислитель романтичного, народолюбного, слов'янофільського та христocентричного світорозуміння. У творчому доробку мислителя знайшли відбиток такі історіософські проблеми, як історіогенеза людства, в тому числі слов'янства, мета, рушійні сили, зміст, структура та перспективи української історії.

У центрі історіософії М. І. Костомарова перебував український народ як рушійна сила історичного буття зі своєю народною ідеєю, характером та потребами. Ключовим чинником поступу історії, на думку мислителя, було питання віри, яке перепліталося з соціальними, політичними, військовими та етнічними чинниками. Метою історії стала реалізація головної народної ідеї українців, яку вони вбачали в незалежності та свободі. М. І. Костомаров сформулював ідею національно-культурного відродження України і творення демократичного й республіканського суспільства в рамках федерації слов'янських народів, котра була альтернативою імперським режимам. Відмічено суперечності у світогляді мислителя, пов'язані з наявністю подвійної лояльності та ідентичності.

Ключові слова: український мислитель, генезис історіософських поглядів, романтизм, українське народолюбство, слов'янофільство, христocентризм, історіософські проблеми.

Світленко С. І. Формирование и становление историософских взглядов Николая Костомарова.

Рассмотрены отечественные и зарубежные факторы формирования и становления историософских взглядов молодого Н. И. Костомарова. Показано, что в харьковский период состоялось формирование историософского видения Н. И. Костомарова, а в киевский – становление основных черт его историософской концепции. Доказано, что в середине 1830-х – середине 1840-х гг. Н. И. Костомаров сформировался и утвердился как украинский мыслитель романтического, народолюбческого, славянофильского и христocентричного миропонимания. В творчестве мислителя нашли отражение такие историософские проблемы, как историогенеза человечества, в том числе славянства, цель, движущие силы, содержание, структура и перспективы украинской истории.

В центре историософии Н. И. Костомарова находился украинский народ как движущая сила исторического бытия со своей народной идеей, характером и потребностями. Ключевым фактором развития истории, по мнению

□ Світленко, С. І., 2017

* Статтю підготовлено відповідно до завдань держбюджетної теми 0116U003311 «Соціокультурні процеси в Наддніпрянській Україні: питання теорії та методології історії».

мыслителя, был вопрос веры, который переплетался с социальными, политическими, военными и этническими факторами. Целью истории стала реализация главной народной идеи украинцев, которую они видели в независимости и свободе. Н. И. Костомаров сформулировал идею национально-культурного возрождения Украины и создания демократического и республиканского общества в рамках федерации славянских народов, которая была альтернативой имперским режимам. Отмечены противоречия в мировоззрении мыслителя, обусловленные наличием двойной лояльности и идентичности.

Ключевые слова: украинский мыслитель, генезис историсофских взглядов, романтизм, украинское народолюбие, славянофильство, христоцентризм, историсофские проблемы.

Svitlenko S. I. Formation and development of Mykola Kostomarov's historiosophical views.

The domestic and foreign factors of formation and formation of the historiosophical views of the young M. I. Kostomarov are considered. It was shown that during the Kharkiv period the formation of the historiosophical vision of M. I. Kostomarov took place, and in Kiev the formation of the main features of his historiosophical concept. It was proved that in the mid–1830s – mid–1840s M. I. Kostomarov was formed and established as a Ukrainian philosopher of romantic, nation-loving, Slavophil and christocentric world outlook. In the creative work of the thinker found a reflection on such historiosophical problems as histogenesis of mankind, including the Slavs, the purpose, motive, content, structure and prospects of Ukrainian history.

In the center of the historiosophy M. I. Kostomarov was the Ukrainian people as a motive of historical existence with their people's idea, character and needs. According to the thinker, the key factor in the progress of history was the issue of faith, which was interwoven with social, political, military and ethnic factors. The purpose of history was the realization of the main popular idea of Ukrainians, which they saw as independence and freedom. M. I. Kostomarov formulated the idea of national-cultural revival of Ukraine and the creation of a democratic and republican society within the federation of Slavic peoples, which was an alternative to the imperial regimes. Contradictions in the thinker's outlook are associated with the presence of double loyalty and identity.

Key words: Ukrainian thinker, the genesis historiosophical views, romanticism, Ukrainian populism, Slavophilism, christocentrism, historiosophical problems.

Постановка проблеми. 200-річний ювілей видатного вченого-історика та громадського діяча-народолюбця Миколи Івановича Костомарова – слухна нагода ще раз долучитися до вивчення його великої творчої спадщини, яка, зокрема, представляє значний інтерес з погляду історіософії історії України. В останні десятиліття намітився очевидний прогрес у вивченні інтелектуального доробку непересічного вченого. Поглиблене вивчення творчого спадку мислителя важливе з погляду на всебічне осягнення складного й суперечливого процесу формування української національної ідентичності, самосвідомості, творення національного гранд-нарративу.

Метою даного дослідження є осягнення історіографічних надбань, генезису історіософських поглядів М. І. Костомарова та висвітлення процесу їх формування і становлення. У центрі уваги ранній період інтелектуальної діяльності вченого, який охоплював час від середини 1830-х до середини 1840-х рр., тобто від початку навчання Миколи Івановича у Харківському університеті до розгрому Кирило-Мефодіївського товариства.

Аналіз наукових досліджень. Значний вклад у розвиток костомаровознавства зробив відомий український історик Ю. А. Пінчук. Ще за радянських часів він розпочав досліджувати особистість і творчий доробок М. І. Костомарова, свідченням чого стала його монографія

«*Исторические взгляды Н. И. Костомарова*» (Пінчук, 1984). Поява цієї праці була вельми важливою за умов тривалого попереднього періоду фактичного замовчування постаті й творчості видатного історика, коли всебічне наукове вивчення його спадщини підмінялося в радянській історіографії застосуванням ідеологічних та політичних штампів та тенденційних кліше. Власне, й на зорі незалежності України Ю. А. Пінчук ставив перед собою актуальну мету «вірне, історичне пізнання дійсної, живої, реальної особистості», «великого мислителя XIX ст.», а не тільки історика-художника. Чергова монографія вченого «*Микола Іванович Костомаров. 1817–1885*» (Пінчук, 1992) стала важливою віхою на шляху написання сучасної інтелектуальної біографії мислителя. У дослідженні зібрано цікавий матеріал, що проливав світло на формування та становлення його світогляду (Пінчук, 1992, сс. 14–90).

Значна кількість важливих міркувань та узагальнень, що стосувалися нашої теми, розсіяна в численних статтях Ю. А. Пінчука. Ще у розвідці «*Постаті. Микола Костомаров*» (1989) (Пінчук, *Постаті. Микола Костомаров*, 2012) історик звернув увагу на особливості формування світогляду молодого М. І. Костомарова і показав, що «після закінчення університету думка про історію народу та його духовне життя

зайняла центральне місце в колі історичних переконань М. І. Костомарова» (Пінчук, Постаті. Микола Костомаров, 2012, с. 54).

З погляду на завершення формування поглядів М. І. Костомарова історика-народолюбця представляють дослідницький інтерес статті Ю. А. Пінчука «Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства» (Пінчук, Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства, 2012) та «М. І. Костомаров у Києві (1844–1847 рр.)» (1992) (Пінчук, М. І. Костомаров у Києві (1844–1847 рр.), 2012). У цих розвідках згадано про маловідому наукову працю вченого «*Мысли об истории Малороссии*», яка має цінність для усвідомлення його історіософських поглядів періоду Кирило-Мефодіївського товариства. Аналізуючи ряд документів зазначеного таємного товариства, що належали перу М. І. Костомарова, Ю. А. Пінчук дійшов висновку про демократизм поглядів їх автора, піддав критиці необґрунтовані звинувачення в консерватизмі на його адресу (Пінчук, Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства, 2012, сс. 89–92; Пінчук, М. І. Костомаров у Києві (1844–1847 рр.), 2012, сс. 101–107).

У статті «Слово о Костомарове (Историографическая концепция ученого)» (1994) Ю. А. Пінчук наголосив на значенні першої дисертації історика «*О причинах и характере унии в Западной России*», у якій майстерно втілив принцип народності (Пінчук, Слово о Костомарове (Историографическая концепция ученого), 2012, с. 140). Для усвідомлення значення харківського періоду у формуванні поглядів М. І. Костомарова важливе значення має і стаття Ю. А. Пінчука «Слобожанщина – місце народження й становлення М. І. Костомарова як історика» (1994). В ній сфокусовано увагу на основних чинниках, що зумовили формування поглядів вченого як історика-народолюбця; показано роль твору «*О причинах и характере унии в Западной России*», котрий визначений як «найперша спроба у вітчизняній історіографії покласти в основу досліджень історичного процесу концепцію народності». На основі розгляду його ранніх творів, у тому числі двох дисертацій, у статті зроблено узагальнення щодо інтелектуальних інновацій М. І. Костомарова, який «змінив поняття щодо змісту історії, розширив коло її джерел, поклав в основу свої концепції ідею про першорядність ролі народу та його суспільного життя». Важливо, що Ю. А. Пінчук зробив висновок, що «в харківський період в основному сформувався світогляд і визначилися наукові інтереси М. І. Костома-

рова» (Пінчук, Слобожанщина – місце народження й становлення М. І. Костомарова як історика, 2012).

Заслуговує на увагу стаття Ю. А. Пінчука «М. І. Костомаров і його історіографічна концепція» (1995) (Пінчук, М. І. Костомаров і його історіографічна концепція, 2012). В ній йшлося про те, що вже наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр. молодий інтелектуал, працюючи над рядом драматичних і поетичних творів, замислився над необхідністю вивчати історію народу та його духовне життя, а не тільки видатних державних діячів. Своє прагнення вчений-народолюбець втілював уже у своїй першій дисертації «Про причини й характер унії в Західній Росії». Принципово важливим став висновок дослідника, що рання творчість М. І. Костомарова представила основну рису його історичного світогляду, яким було демократичне розуміння історії. На думку вченого, найбільша цінність цієї дисертації полягає «у проголошенні та захисті автором національної української ідеї». Автор також відмітив, що програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства, пов'язані з авторством М. І. Костомарова, «пройняті демократизмом». На думку Ю. А. Пінчука, в основі програмних документів братчиків було покладено концепцію, започатковану, передусім, у праці 1846 р. «Думки про історію Малоросії» («*Мысли об истории Малороссии*»). Усі ці узагальнення важливі для розуміння сутності історіософії раннього періоду творчості М. І. Костомарова (Пінчук, М. І. Костомаров і його історіографічна концепція, 2012, сс. 147, 153, 155).

Не менш цікавою є стаття Ю. А. Пінчука «Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова» (1999) (Пінчук, Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова, 2012). У розвідці представлено сучасне прочитання «Книги буття українського народу», сутність якого полягає в розумінні його біблійно-релігійного стилю, що став формою оцінки минувшини України на терені світової історії; у розкритті теми боротьби за незалежність України і християнської дружби між слов'янськими народами. Кульмінаційною ідеєю твору, на думку автора, стало національне відродження України та інших слов'янських народів (Пінчук, Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова, 2012, сс. 188, 189).

Значний дослідницький інтерес представляє науково-довідкове видання «Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник», підготовлене В. А. Смолієм,

Ю. А. Пінчуком та О. В. Ясем за загальною редакцією В. А. Смолія (Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005). Серед енциклопедичних статей видання для нашої теми особливе значення має стаття Ю. А. Пінчука «Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова», у якій автор відмітив, що погляди М. І. Костомарова формувалися «на соціо- та етнокультурному підґрунті двох традицій – російської й української в добу модернізації Російської імперії і переходу від кріпосницького до пореформеного типу суспільства, в часи перетікання академічного періоду національного руху в культурницький». Загалом погоджуючись з автором, все ж таки зауважимо, що, наш погляд, академічний, або культурницький етап українського націотворення змінився культурно-політичним, або народницьким/народолюбним. Водночас цілком слушною видається теза Ю. А. Пінчука, що світогляд М. І. Костомарова формувався під впливом просвітницького раціоналізму, позитивізму та романтизму, причому останній посідав провідне місце, а перші два «у вигляді окремих крапель» (Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, с. 170). Змістовною є й узагальнююча стаття «Історіографія про М. Костомарова», що підбила підсумок досягненням у галузі костомаровознавства, визначила п'ять періодів історіографічного процесу у вивченні життя і творчості М. І. Костомарова (Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, сс. 173–184).

Стаття Ю. А. Пінчука «Київський період творчості М. І. Костомарова: до проблеми самосвідомості історика» (2006) проливає світло на становлення історичних та історіософських поглядів ученого, який у центрі уваги тримав внутрішнє життя народу. У цьому контексті автор проаналізував оригінальну працю історика «*Мысли об истории Малороссии*» (Пінчук, Київський період творчості М. І. Костомарова: до проблеми самосвідомості історика, 2012). Чергова стаття Ю. А. Пінчука «Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова» (2007) містить науковий огляд дисертації видатного історика «*О причинах и характере унии в Западной России*» (Пінчук, Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова, 2012).

Дослідницький інтерес представляє стаття Ю. А. Пінчука «Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя народження)» (2007) (Пінчук, Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя народження), 2012). В ній, зокрема, накреслено п'ять історіографічних періодів вивчення життя

та діяльності М. І. Костомарова, акцентовано на романтичному світобаченні молодого історика та його українському самоусвідомленні, починаючи від кінця 1830-х – початку 1840-х рр. Цікавим є твердження Ю. А. Пінчука, що кириломефодіївці, «ставили за мету побудувати тодішнє суспільство на засадах християнської історіософії...», що погляди М. І. Костомарова належали до «християнсько-просвітницького реформізму» (Пінчук, Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя народження), 2012, сс. 415–424).

Важливий узагальнюючий характер мала монографія Ю. А. Пінчука «Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації» (2009) (Пінчук, Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації, 2009). Теми нашого дослідження безпосередньо стосуються два перших розділи книги, де розглянуто магістерську дисертацію «Про причини і характер унії в Західній Росії» і «Книга буття українського народу» та «*Мысли об истории Малороссии*» відповідно. Зазначена книга дістала позитивну оцінку наукової критики (Калакура, 2012).

До 200-річчя від дня народження видатного вченого-історика вийшла змістовна монографія О. М. Гончар «Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи» (Гончар, 2017). В ній, зокрема, детально проаналізовано численні аспекти костомаровознавства у сучасній українській історіографії (Гончар, 2017, сс. 14–102). Поміж іншого авторка не обминула увагою й вивчення історіософських аспектів творчості мислителя, які в останні десятиліття стали досліджуватися все частіше. У цьому контексті О. М. Гончар розглянула відомі дослідження Ю. А. Пінчука, а також новітні монографії: «Історико-філософські ідеї українського романтизму (П. Куліш, М. Костомаров)» А. Сініциної (Сініцина, 2001), «Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова)» Я. В. Козачка (Козачок, 2004), «*Н. И. Костомаров в Харькове (1833–1844). Начало пути*» В. В. Міхеєвої (Михеева, 2007) та «Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції» В. Кислюка (Кислюк, 2008).

Предметом аналізу монографії О. М. Гончар стала й низка статей, у тому числі «Книга Буття Українського Народу» М. Костомарова: сакральні виміри нації» (Артюх, 2000) та «Історіософія Миколи Костомарова» В. Артюха (Артюх, 2012), «Микола Костомаров: історіосо-

фія та соціальна філософія українського романтизму» (Лук, 2002) та «Феномен ментальності народу в історіософських концепціях українських романтиків (М. Костомаров і П. Куліш)» (Лук, 2006) М. Лука, «Історіософія споглядання»: з історії формування української ідеї ХІХ століття» (Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія» Р. С. Мариняка (Мариняк, 2002), «Порівняльна характеристика історіософських основ світогляду М. Костомарова і В. Антоновича» В. В. Ващенко (Ващенко, 2006), «Романтизм і український гранд-нарратив» О. В. Яся (Ясь, 2008), «Про періодизацію педагогічної і науково-просвітницької діяльності М. Костомарова (1817–1885)» О. Дутко (Дутко, 2009), «Соціальне середовище і процес формування світогляду М. Костомарова» В. Верстюка (Верстюк, 2011) та ін. Значення цих публікацій для осмислення нашої теми полягає в тому, що їх автори торкаються важливих аспектів генези та особливостей історіософських поглядів молодого вченого (Гончар, 2017, сс. 15–17, 19, 20, 31, 35, 41–43, 55, 56, 60, 66, 67, 69–73, 81, 82).

Сучасні українські історики працюють над актуалізацією творчої спадщини М. І. Костомарова, здійснюючи цінні архео-графічні публікації. До них слід віднести археографічну публікацію О. В. Яся «Н. І. Костомаров. Мысли об истории Малороссии», що вийшла друком в «Українському історичному журналі» (Костомаров, 2014). Розвідка проливає додаткове світло на історіософські погляди вченого періоду Кирило-Мефодіївського товариства.

На сьогодні можна констатувати, що попри наявність цілого ряду наукових праць в історіософській царині, ця складова доробку видатного історика залишається ще недостатньо осмисленою щодо розкриття процесу формування і становлення його історіософських поглядів, сутності та особливостей історіософії молодого М. І. Костомарова.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи генезис історіософських поглядів М. І. Костомарова, слід відмітити, що основи його майбутньої світоглядної орієнтації закладалися ще в дитинстві, вдома. Адже його батько І. П. Костомаров з великим пієтетом ставився до спадщини французьких просвітителів ХVІІІ ст., зокрема зачитувався Вольтером, Д'Аламбером, Д. Дідро, а за соціально-політичними поглядами, попри своє старовинне дворянське походження, належав до послідовників лібералізму й демократизму. Цілком не випадково він одружився на селянській дівчині Т. П. Костомаровій

(у дівочтві Мильниковій), якою була мати Миколи Костомарова. Згодом батько виховував свого сина в дусі праць Вольтера і Ж.-Ж. Руссо. Ще з дитинства Микола став прилучатися до читання творів Вольтера (Костомаров Н. І., 1992, стр. 78–81; Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, сс. 223, 224). Таке раннє систематичне читання, зокрема праць просвітителів, сприяло виробленню критичного складу мислення та широкої уваги, що в майбутньому зумовили схильність до пошуку нових ідей.

Безперечно, свою роль у процесі формування його народолобних поглядів відіграло його складне соціальне походження, зокрема той факт, що його мати належала до колишніх кріпачок. Та й сам Микола вийшов з кріпосного стану лише у 15-річному віці (Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, сс. 52, 53).

Якісно новий етап у формуванні світогляду М. І. Костомарова слід пов'язати з його глибоким прилученням до історичних знань на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1833–1836), де він здобував вищу освіту після завершення Воронежської чоловічої першої гімназії (Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, сс. 53, 89, 90). У 1835 р. на кафедрі всесвітньої історії в університеті почав викладати професор М. М. Лунін, досконало озброєний сучасними досягненнями історичної науки, котрі пізнав, слухаючи лекції в німецьких університетах упродовж кількох років. М. І. Костомаров прослухав цикл курсів лекцій цього талановитого професора, зокрема зі стародавньої історії, з історії середніх віків та нової історії. Вони мали на студента величезний вплив і зумовили рішучий поворот в його духовному житті, зацікавивши історичним знанням, багатством змісту та критичною спрямованістю матеріалу, що викладався.

Відтоді М. І. Костомаров проводив «дні і ночі» над читанням найрізноманітніших історичних книжок. Водночас він познайомився з працями німецьких філософів, ідеалістичні праці яких набули популярності в тодішньому студентському середовищі. Таким чином, уже на старших курсах Харківського університету М. І. Костомаров помітно розширив своє коло читання, поринувши в інтелектуальний світ всесвітньої історії та німецької класичної філософії (Костомаров Н. І., 1992, стр. 95–97, 100).

В. А. Потульницький слушно відмічав помітну роль М. І. Костомарова як репрезентанта української історичної науки першої половини ХІХ ст., що «виникла в Харкові і Києві під впливом і на основі німецьких наукових ідей». Сутність цих впливів полягала в тому, що вони допомогли закласти основу для ідей окремішності

українського народу від поляків і росіян (Потульницький, 2002, с. 276).

Очевидно, перебуваючи під впливом німецької класичної філософії, яка спрямовувала до пошуку особливого, своєрідного, національного, М. І. Костомаров у студентські роки звернув пильну увагу на українську старовину й народні пісні, про котрі вже оповідав його старший товариш по Харкову І. І. Срезневський. Українські зацікавленості студента-історика можна пояснити й тим, що Харків, де в той час проживали Г. Ф. Квітка-Основ'яненко й П. П. Гулак-Артемівський, був осередком українського руху, котрий був пов'язаний з рухом всеслов'янським, або панславізмом. На відповідні зв'язки М. І. Костомарова в цьому середовищі вказував ще М. П. Драгоманов (Драгоманов, арк. 307).

На початку 1837 р. М. І. Костомаров здав екзамен на ступінь кандидата наук, але того ж року розпочав службу юнкером у Кінбурнському драгунському полку в м. Острогозк. Утім, військова справа не захопила історика. Натомість він зацікавився багатим місцевим архівом повітового суду, де знайшов цікаві матеріали колишнього козацького полку. На основі архівних матеріалів він підготував історичний опис Острогозького слобідського полку, що став його першою спробою студій з історії України. Робота над архівним матеріалом привела М. І. Костомарова до думки про необхідність продовжити поглиблене вивчення історії, а тому восени 1837 р. він знову прибув до Харкова, де продовжив сумлінно слухати лекції М. М. Луніна та читати історичні книжки (Костомаров Н. И., 1992, стр. 100, 101; Смолій, Пінчук, & Ясь, 2005, с. 53).

Осмилення прослуханого на лекціях і прочитаного у книжках привело М. І. Костомарова до розмислів теоретичного характеру. В цей період молодий історик замислився над тим, чому його попередники в історичній науці цікавилися лише видатними державними діячами, законами та установами і нехтували вивченням народної маси. В результаті він дійшов думки, що минуле слід вивчати не тільки за літописами або записками, а і в народному середовищі (Костомаров Н. И., 1992, стр. 101).

Цілком логічно, що, проживаючи на Слобідській Україні, М. І. Костомаров сконцентрував свою увагу на українському народі, розпочавши читати праці з української народної поезії М. О. Максимовича та доробок російського фольклориста й етнографа І. П. Сахарова. Це читання привело молодого історика до непідро-

бного захоплення українською народною поезією та народними думами. Особливе враження на вченого справила «Запорожская Старина» І. І. Срезневського, яку він тоді вважав цілком вірогідним джерелом (Костомаров Н. И., 1992, стр. 101).

Незабаром через професора А. Л. Метлинського М. І. Костомаров познайомився з ад'юнкт-професором Харківського університету І. І. Срезневським. Зближення з ним сильно посприяло виникненню осмисленого прагнення М. І. Костомарова вивчити українську народність. У цей час він перейшов від вивчення українських народних пісень до системного читання української художньої літератури і досить швидко перечитав усе, що вийшло у світ українською мовою і водночас вдосконалював свою знання з цієї мови. Це українознавство так зацікавило М. І. Костомарова, що він став особисто досліджувати український народ, розпочавши етнографічні екскурсії із Харкова по навколишніх селах з метою народовивчення. Незабаром історик розширив своє знайомство з українським народом і його історією в Полтаві та на її околицях, а також у Диканьці (Костомаров Н. И., 1992, стр. 101–102).

Книжні відомості про українське минуле М. І. Костомаров черпав переважно з чотиритомної узагальнюючої праці Д. М. Бантиш-Камєнського «История Малой России» (1822). Очевидно, ця праця теж сприяла поглибленню інтересу вченого-історика до вивчення української народності. У 1838 р. М. І. Костомаров прийняв рішення писати твори українською мовою. Першими кроками на цьому шляху стали його україномовні вірші, згодом об'єднані назвою «Українські балади», створив драму «Сава Чалий» (Костомаров Н. И., 1992, стр. 104).

Навесні 1838 р. М. І. Костомаров разом із А. Л. Метлинським виїхав до Москви, де кілька місяців слухав лекції московських професорів, а затим перебуваючи у матері у Воронежській губернії, із захопленням став вивчати німецьку мову і читати в оригіналах твори німецьких поетів-романтиків Й.-В. Гете і Ф. Шиллера (Костомаров Н. И., 1992, стр. 104).

Наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр. М. І. Костомаров увійшов до інтелектуального кола гуртка харківських романтиків, який об'єднував учасників ідеєю «відродження малоруської мови і літератури». До цього кола людей, близьких до молодого історика, належали Є. П. Гребінка, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, П. Кореницький, О. О. Корсун, М. М. Петренко, С. Писаревський, Я. І. Щоголев. Особливе

враження на М. І. Косто-марова справив український письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, який щирим серцем любив свою народність. Окрім того, М. І. Костомаров мав також близьке до себе університетське інтелектуальне коло, до якого належали професори А. Л. Метлинський та О. П. Рославський-Петровський (Костомаров Н. И., 1992, стр. 109, 110).

Безумовно, німецький та вітчизняний романтизм мав визначальний вплив на процес формування світогляду М. І. Костомарова як дослідника романтичного напрямку, який сфокусував свою увагу на вивченні своєрідності української народності як етнокультурної та історичної спільноти.

У 1840 р. М. І. Костомаров успішно склав у Харківському університеті екзамен на ступінь магістра і отримав дозвіл на написання магістерської дисертації про значення унії в історії західної Русі. Навесні 1841 р. текст цієї праці було представлено на факультет. Утім, ряд місць дисертації, де йшлося про властолюбство та визиск з боку константинопольського патріарха, про аморальність духовенства в західній Русі напередодні унії, про позитивний наслідок унії, яким став П. Могила та його реформаторська діяльність у православній церкві, викликала несхвалення з боку знаменитого духовного оратора, архієрея І. Борисова. Але вирішальну роль відіграв відгук на дисертацію російського історика, академіка Петербурзької АН М. Г. Устряловим, наслідком якого став лист тодішнього міністра народної освіти графа С. С. Уварова. У ньому царський сановник санкціонував спалення всіх надрукованих екземплярів підготовленої дисертації, хоча й дозволяв писати дисертацію на іншу тему. Зі ста примірників розданої дисертації М. І. Костомарова вдалось зібрати менше двадцяти, котрі були піддані вогню (Костомаров Н. И., 1992, стр. 106, 111–113).

Написана для отримання ступеня магістра історичних наук, зазначена дисертація стосувалася здавалось б окремої, хоча й однієї з ключових проблем української історії – причин і сутності унії. Проте праця молодого М. І. Костомарова вийшла за межі конкретної історії і містила цікавий матеріал для історіософського аналізу. Від самого початку твору автор зосередив увагу на народній ідеї, на ролі народних мас в історії (Костомаров Н. И., 1928, с. 1).

Текст дисертації містив цікаві узагальнення стосовно ключових особливостей історичного процесу у Східній Європі. У перший період Русь мала єдність, яка стала запорукою панування православ'я. Проте від кінця XII ст., за

словами М. І. Костомарова, «почалось пагубне відділення північної половини від південної», і цей процес супроводжувався внутрішнім послабленням двох частин Русі, котрі переживали тоді процес роздроблення. Зазначене роз'єднання Північної від Південної Русі завершилось за умов нашествия татар (Костомаров Н. И., 1928, с. 3).

Об'єктом аналізу М. І. Костомарова стала Галичина, або Червона Русь, котра піддавалась тиску сусідніх народів: монголів, литовців, угорців і поляків, а згодом потрапила під владарювання Польщі. Як відмічав історик, у Червоній Русі посилювався вплив католицизму. З часом така ж тенденція простежувалась і в Литві, яка інтегрується з Польщею (Костомаров Н. И., 1928, сс. 4–6, 8).

З часом Південна Русь відділилась від Північної не тільки в державно-політичному сенсі, а і в церковному відношенні. Стосовно періоду XV–XVI ст. М. І. Костомаров оперував терміном Малоросія, розуміючи під нею країну. Річ Посполита, до складу якої входили поляки, литовці й українці, була зіткана із протиріч як етнічного, так і духовно-релігійного характеру. Автор простежив тенденцію послаблення православ'я на Русі й посилення позицій католицької віри. Водночас він відзначив і претензії Московії, жителі якої перебували в етнічному й релігійному зв'язку з «русско-литовцями», а царі претендували на володіння Києвом, Малоросією та Червоною Руссю. Напередодні унії Русь потребувала «перевороту, котрий би дарував їй нове життя» (Костомаров Н. И., 1928, сс. 9–11, 13–15).

У своїй праці М. І. Костомаров розглянув приводи, утворення і проголошення унії 1596 р., причому робив це як історик-народолобець, крізь призму «необхідності народної». Це не означало, що народ, на думку вченого, підтримував ідею унії, навпаки, народ прагнув зіткнутися з цією ідеєю, щоб звільнитися від неї. Проголошення унії всупереч «всім правам народним і людським і рішуче проти загальної волі» спричинило розкол народу на її прихильників та супротивників. Відтоді унія набула політичного характеру (Костомаров Н. И., 1928, сс. 19, 20). Як бачимо, молодий історик М. І. Костомаров розглядав рушійну силу минувшини – народ – у контексті взаємодії духовно-релігійних і політичних чинників.

Історик визначав мету унії крізь призму необхідності визволення Західної Русі від польського правління і приєднання однієї частини Русі до іншої. Поєднуючи релігійний і політичний

чинники в історії Східної Європи, М. І. Костомаров розглядав в історичному періоді 1596–1686 рр. такі суб'єкти історичного процесу, як південно-західну Русь або Малоросію, Литву і Білорусь, а також Східну Росію, тобто мислив категоріями широкого історичного часу і простору.

Вчений розглядав минувшину Східної Європи не статично, а динамічно. Він констатував «переродження» Малоросії, яка раніше була однаковою країною з Литвою, а затим набула своєї своєрідності. Процес «переродження» Малоросії тривав, за М. І. Костомаровим, від Брестського собору 1596 р. до її повстання в 1648 р. Наступний період 1648–1686 рр. характеризувався часом визволення Малоросії, певним поверненням Західної Русі та певним послабленням Польщі. Якісно інший історичний період тривав від 1686 р. до 1771 р. і був наповнений поступовим падінням Польщі під впливом російської держави і з'єднанням Росії й остаточного розв'язання задачі унії (Костомаров Н. І., 1928, сс. 21, 22).

Характерно, що М. І. Костомаров, поряд із духовно-релігійним та політичним, вивчав і соціальне в історії. У розділі «Світські класи» дисертації він акцентував увагу на процесі соціального «переродження» Малоросії, сутність якого виявлялося в покаянні населення південної частини польської Русі від кінця XVI до середини XVII ст. В той час литовський народ, за словами М. І. Костомарова, продовжував йти «по колії рабства», майже весь прийняв унію, а, насамкінець, і католицтво. Натомість Малоросія стала місцем усіх гноблених, де козаки надавали народу дух свободи і підприємництва. За п'ятдесят років Україна змінилась у соціальному сенсі: дворянство перейшло на бік поляків, а більша частина городян і селян перетворились на козаків. З Галичини частина населення, а особливо молодь, перебиралася «на Україну, на слободу». Тепер народ розділився на прихильників уніатства і козаків. Козаки стали панівним класом народу в Малоросії, яка готувалася до розриву з Польщею. Литва, навпаки, наближалася до повного з'єднання з Польщею (Костомаров Н. І., 1928, сс. 27, 28).

У своїй дисертації М. І. Костомаров не залишив поза увагою й етнічне в історії, яке подавав у взаємодії з духовно-релігійним, суспільно-політичним, військовим та соціальним. У цьому ракурсі предметом дослідження вченого постали козаки – «особливий народ, суміш європейського елемента з азіатським, народ, що мав спільну з Малоросіянами віру і мову і від-

мінний від них по духу і звичаях». Козацтво збільшувалось численно, представляло собою вільне співтовариство, релігійно налаштоване проти католицизму, деспотії і являло собою справжнє «національне військо».

Так Малоросія «стала воєнною республікою», «була під правлінням Польщі, але носила всі відбитки самостійності». Зазіхання поляків на «права і віру» козаків призвели до козацьких повстань, а згодом до «єдиної війни народної» проти Польщі. В перебігу цієї війни ідея боротьби за віру з'єдналася з ідеєю звільнення від кріпацтва (Костомаров Н. І., 1928, сс. 28–31).

У ході дослідження історичного процесу М. І. Костомаров виокремлював мету історії як головну народну ідею, тісно пов'язуючи її з чітким усвідомленням концепту свободаризму. Так, аналізуючи «повстання Малоросії», історик показав його події «як непримиренну брань народів», у якій не могло бути примирення. Головною народною ідеєю цієї війни стало визволення Малоросії від чужоземного панування. Історик визнавав визрівання передумов для історичного перевороту, хоча не виключав роль Провидіння, яке вивело у слушний момент на арену вождя народу Б. Хмельницького, котрий очолив боротьбу «за свободу совісті, за незалежність країни». За цих обставин, на думку вченого, «полякам потрібно було залишити Україну» (Костомаров Н. І., 1928, с. 31).

Розглядаючи роль мас і особи в історії, М. І. Костомаров показав, що визволення від Польщі стало справою малоросійського народу. Саме народна необхідність вивела Б. Хмельницького із бездіяльності. Головною передумовою цього повстання була віра. Побічну роль, на думку історика, зіграли утиски прав козацьких та пригноблення народу (Костомаров Н. І., 1928, с. 32).

М. І. Костомаров стверджував, що в ході війни з Польщею малоросіяни прагнули незалежності. Саме це було їхньою народною вимогою. І це було природно, адже «звичаї, мова, поняття, все змінилось віками». Малоросіяни вважали московитян «народом неприязним». До того ж московське самодержавне правління розходилося з вольними ідеями малоросіян. Проте через єдність православної віри малоросіяни присягнули московському царю. «Братське з'єднання двох гілок єдиного народу» М. І. Костомаров охарактеризував як «подію велику» (Костомаров Н. І., 1928, с. 35). Як бачимо, вже у ранній період творчості історик визнавав наявність двоєдиного народу, який хоча й мав дві

своєрідні гілки, але об'єднувався єдиною православною вірою і єдиним православним царем.

Історик простежив такий причинно-наслідковий ряд історичних подій: унія спричинила повстання Малоросії, наслідком якого стало з'єднання цієї країни з Московією, а це мало наслідком 27-річну криваву війну. В її ході гетьмани докладали зусиль, щоб утвердити незалежну Україну, але кожна така спроба утверджувала малоросіян у необхідності з'єднання з московитянами. Ключовим питанням у ході малоросійської війни, на думку М. І. Костомарова, було питання віри. Московський мир 1686 р. не вирішив проблему повністю. Лише утвердження Російської імперії у другій половині XVIII ст. на колишніх землях Великого князівства Литовського, тобто на задніпровській Україні та в Білорусі, підкорення Польщі привело до вирішення питання унії – її не стало (Костомаров Н. І., 1928, сс. 37, 38).

За вищезазначеного, навіть за умов, коли М. І. Костомаров позитивно оцінював з'єднання двох гілок одного народу та роль Російської держави у ліквідації унії й захисті віри православної, дисертація молодого історика містила багато вельми «крамольних» для імперії місць, а тому була приречена. Адже ідеї народолюбства та вільнолюбства, які виявилися наскрізними в тексті праці, цілком розходилися з політикою утвердження «єдиної та неподільної» імперії за часів Миколи І.

У 1842 р. дисертацію М. І. Костомарова було знято із захисту і майже повністю спалено за наказом царської влади. Цей акт зроблено не випадково, адже у праці проголошувалася і дістала захисту українська національна ідея. За словами Ю. А. Пінчука, «в ній автор дав сумарний погляд на історію України, поставивши в центр цієї історії, як зазначав М. С. Грушевський, боротьбу мас. Це не влаштувало тогочасну владу і офіційних учених» (Пінчук, 2002, с. 7).

Невдача із захистом дисертації не зупинила інтелектуальну діяльність молодого вченого, який продовжував вивчати історичне минуле засобами історії української літератури, української народної поетичної та пісенної спадщини. В контексті цих досліджень М. І. Костомаров висловлював й історіософські міркування, розмисли і твердження.

В історіософському баченні раннього М. І. Костомарова простежується визнання українства як окремого народу. З цього погляду представляє дослідницький інтерес «*Обзор сочинений, писанных на малорусском языке*

(«Молодик» за 1844 р.), написаний в 1842 р., а виданий у Харкові в наступному 1843 р.

Народ не може існувати без власної мови. Тому вельми важливим є твердження М. І. Костомарова про древнє функціонування української («малоросійської») мови, яка є «наріччям слов'янського кореня», а не наріччям великоруської («русської») мови. Ця книжкова мова та література набула розвитку в Малій Русі, натомість у Великій Русі утворилася своя мова і література. М. І. Костомаров відмітив великий вплив «русської», а по суті старо-української мови, котра сформувалася в Південній Русі, на писемну мову Великої Русі. Невипадково серед кращих східноєвропейських інтелектуалів-проповідників першої половини XVIII ст. дисертант відмічав українців («малоросіян»). Лише з часом, з останньої чверті XVIII ст., коли імперія утвердилася в західних та південних областях Східної Європи, російська мова стала витіснити «русську», або українську мову. В наступний період (в першій половині XIX ст.) в Європі утвердилася ідея народності й посилювався інтерес до свого, оригінального, національного. Ця тенденція закріпилася і в Україні («Малоросії») (Костомаров М. І., 1994, сс. 280–282).

Визнаючи малоросіян народом багаточисленним і єдиним «по вірі і племені» з великоросіянами, М. І. Костомаров водночас зазначав: «Але народність Малоросії є особлива, відмінна від народності великоросійської...». Не менш важливо, що молодий дослідник звернув увагу на те, що ідея народності спонукала до розвитку своєрідну малоросійську літературу, початок якої поклав І. П. Котляревський, а створив Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Поетичною формою цієї літератури оволодів надзвичайно талановитий Т. Г. Шевченко (Костомаров М. І., 1994, сс. 282–293).

З історіософського погляду цікаві міркування М. І. Костомарова про те, що Малоросія по життю історичному вже виконала свою місію, надану Богом-творцем. «Древнє життя помирає в ній (Малоросії. – *Авт.*), – стверджував мислитель, – а нове тільки починає проявлятися». Останню частину фрази можна тлумачити як натяк на вияв майбутнього відродження. Підставою цього є усвідомлення М. І. Костомаровим Малоросії як країни юної за ступенем освіти. Очевидно, що молодий дослідник пов'язував майбутнє її відродження з поступом освіченості українського суспільства (Костомаров М. І., 1994, сс. 287, 288).

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що процес формування історіософських поглядів М. І. Костомарова

тривав безперервно у 1830-х – першій половині 1840-х рр. У харківський період інтелектуальної діяльності відбулось інтенсивне формування історіософського бачення М. І. Костомарова.

Складовими генезису історіософії молодого М. І. Костомарова були такі зарубіжні чинники, як французьке просвітництво, німецький і польський романтизм, німецька ідеалістична класична філософія й методологія позитивізму. Важливий вплив мали й вітчизняні фактори: український романтизм, народолюбство та слов'янофільство. Особливе місце в генезисі історіософії мислителя посідав християнський світогляд. Головним джерельним інструментарієм, за допомогою якого формувалися й утверджувалися ідеї М. І. Костомарова, були українська література, пісенна та поетична народна творчість, історія.

У своїй першій дисертації «Про причини і характер унії в Західній Росії» М. І. Костомаров виступав як історик-романтик і народолюбець, який поставив у центр історичного процесу народ з його ідеями, прагненнями та потребами, а не вождів народних мас. Ключовим мотивом діяльності народної маси в історії стало питання віри, яке перепліталось з соціальними, політичними, військовими та етнічними чинниками. Дисертант не виключав із ходу історії і впливу Провидіння. М. І. Костомаров зміг сформулювати мету українського народу («малоросіян») в історії – прагнення до незалежності та свободи. Це цілком узгоджувалося із змінами в Малоросії, яка перетворилася на особливу країну з територією і людністю зі своєю мовою, культурою, вільнолюбними традиціями та прагненнями.

(Далі буде)

Бібліографічні посилання

- Артюх, В. (2000). «Книга Буття Українського Народу» М. Костомарова : сакральні виміри національної самосвідомості. *Сіверянський літопис* (5), 132–135.
- Артюх, В. (2012). Історіософія Миколи Костомарова. *Світогляд – Філософія – Релігія* (2), 5–15.
- Ващенко, В. В. (2006). Порівняльна характеристика історіософських основ світогляду М. Костомарова і В. Антоновича. *Київська старовина* (4), 61–69.
- Верстюк, В. (2011). Соціальне середовище і процес формування світогляду М. Костомарова. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*, 21, 52–64.
- Гончар, О. (2017). *Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Драгоманов, М. (без дати). Миколай Іванович Костомаров. *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології.*, Ф. 3, *спр.* 3112, 305–329.
- Дутко, О. (2009). Про періодизацію педагогічної і науково-просвітницької діяльності М. Костомарова (1817–1885). *Історико-педагогічний альманах* (2), 19–24. Отримано з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2009_2_5
- Калакура, Я. С. (2012). Творча спадщина Миколи Костомарова у контексті трансформації малоросійства в українство. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 568–574). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
- Кислюк, К. В. (2008). *Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції*. Харків: Харківська державна академія культури.
- Козачок, Я. В. (2004). *Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова)*. Київ: Національний авіаційний університет.
- Костомаров, М. І. (1994). *Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке*. У М. І. Костомаров, *Слов'янська міфологія. Вибр. праці з фольклористики й літературознавства* (сс. 280–296). Київ: Либідь.
- Костомаров, Н. І. (1928). О причинах и характере унии в Западной России. У *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова* (стр. 1–40). [Київ]: Державне видавництво України.
- Костомаров, Н. І. (1992). *Автобіографія. Бунт Стеньки Разина*. Київ: Наукова думка.
- Костомаров, Н. І. (2014). Мысли об истории Малороссии. *Український історичний журнал* (6), 179–197.
- Лук, М. (2002). Микола Костомаров: історіософія та соціальна філософія українського романтизму. *Молода нація* (1(22)), 28–89.
- Лук, М. (2006). Феномен ментальності народу в історіософських концепціях українських романтиків (М. Костомаров і П. Куліш). *Освіта і управління* (3–4).
- Мариняк, Р. С. (2002). «Історіософія споглядання» : з історії формування української ідеї XIX століття. *Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія»*, 8, 211–219.
- Михеева, В. В. (2007). *Николай Иванович Костомаров в Харькове (1833–1844). Начало пути*. Харьков: ЧП Тимченко А.Н.

- Пінчук, Ю. А. (1984). *Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк)*. Киев.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Слово о Костомарове (Историографическая концепция ученого). У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 138–146). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (1992). *Микола Іванович Костомаров*. Київ.
- Пінчук, Ю. А. (2002). *Микола Іванович Костомаров (1817–1885). Матеріали до бібліографії*. Запоріжжя; Чернігів.
- Пінчук, Ю. А. (2009). *Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 397–414). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 88–94). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Київський період творчості М. І. Костомарова: до проблеми самосвідомості історика. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 375–382). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). М. І. Костомаров і його історіографічна концепція. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 146–160). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). М. І. Костомаров у Києві (1844–1847 рр.). У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 94–113). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя народження). У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 414–435). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Постаті. Микола Костомаров. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства*. Київ, (сс. 52–65). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Слобожанщина – місце народження й становлення М. І. Костомарова як історика. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 127–137). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Пінчук, Ю. А. (2012). Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова. У Ю. А. Пінчук, *Вибрані студії з костомаровознавства* (сс. 187–194). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.
- Потульницький, В. А. (2002). *Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть*. Київ: Либідь.
- Сініцина, А. В. (2001). *Історико-філософські ідеї українського романтизму (П. Куліш, М. Костомаров)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : 09.00.05 – історія філософії, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
- Смолій, В. А., Пінчук, Ю. А., & Ясь, О. В. (2005). *Микола Костомаров: віхи життя і творчості*. (В. А. Смолій, Ред.) Київ: Вища школа.
- Ясь, О. В. (2008). Романтизм і український гранд-наратив. *Ейдос*, 3(1), 207–226.

References

- Artyukh, V. (2000). «Knyha Buttya Ukrayins'koho Narodu» M. Kostomarov : sakral'ni vymiry natsional'noyi samosvidomosti [M. Kostomarov's «Book of Genesis of the Ukrainian People» : sacred measurements of national consciousness]. *Siveryans'kyi litopys* (5), 132–135 (in Ukrainian).
- Artyukh, V. (2012). Istoriosofiya Mykoly Kostomarov [The historiography of Nikolai Kostomarov]. *Svitohlyad – Filosofiya – Relihiya* (2), 5–15 (in Ukrainian).
- Drahomanov, M. (dateless). Mykolay Ivanovych Kostomarov. *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohiyi* [Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. The Department of Manuscripts and Textual Studies], Fund 3, descr. 3112, sheets 305–329 (In Ukrainian).
- Dutko, O. (2009). Pro periodyzatsiyu pedahohichnoyi i naukovoprosvitnyts'koyi diyal'nosti M. Kostomarov (1817–1885) [On the periodization of M. Kostomarov's pedagogical and scientific-educational activity (1817–1885)]. *Istoryko-pedahohichnyy al'manakh* (2), 19–24. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2009_2_5 (in Ukrainian).
- Honchar, O. (2017). *Mykola Kostomarov: postat' istoryka na tli epokhy* [Mykola Kostomarov : The figure of a historian against the backdrop of an era]. Kyiv (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S. (2012). Tvorchyna spadshchyna Mykoly Kostomarov u konteksti transformatsiyi malorosiystva v ukraiyinstvo [Mykola Kostomarov's

- creative heritage in the context of the transformation from Malorossian in Ukrainian consciousness]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 568–574). Kyiv (in Ukrainian).
- Kostomarov, M. I. (1994). Obzor sochineniy, pisannykh na malorossiyskom yazyke [Review of works written in Little Russian]. In M. I. Kostomarov, *Slov"yans'ka mifolohiya. Vybrani pratsi z fol'klorystyky y literaturoznavstva* [Slavic mythology. Selected works on folklore and literary studies] (pp. 280–296). Kyiv (In Russian and Ukrainian).
- Kostomarov, N. I. (1928). O prichinakh i kharaktere unii v Zapadnoy Rossii [On the causes and nature of the union in Western Russia]. In *Naukovo-publitsychni i polemichni pysannya Kostomarova* [Scientific-journalistic and polemical writings by Kostomarov] (pp. 1–40). [Kyiv] (in Russian and Ukrainian).
- Kostomarov, N. I. (1992). *Avtobiografiya. Bunt Sten'ki Razina* [Autobiography. Riot of Stenka Razin]. Kyev (in Russian).
- Kostomarov, N. I. (2014). Mysli ob istorii Malorossii [Thoughts on the history of Little Russia]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* (6), 179–197.
- Kozachok, Ya. V. (2004). *Ukrayins'ka ideya: z vuz'koyi stezhky na shyroku dorohu (khudozhnya i naukovo-publitsychna tvorchist' Mykoly Kostomarova)* [Ukrainian idea : from a narrow path to a broad road (Mykola Kostomarov's artistic and scientific journalistic creative work)]. Kyiv (in Ukrainian).
- Kyslyuk, K. V. (2008). *Istorijsophiya v ukrayins'kij kul'turi: vid kontseptu do kontseptsiji* [Historiosophy in Ukrainian culture: from concept to conception]. Kharkiv (in Ukrainian).
- Luk, M. (2002). Mykola Kostomarov: istoriosophiya ta sotsial'na filosofiya ukrayins'koho romantyzmu [Mykola Kostomarov : Historiosophy and social philosophy of Ukrainian romanticism]. *Moloda natsiya* (1(22)), 28–89 (in Ukrainian).
- Luk, M. (2006). Fenomen mental'nosti narodu v istoriosofykykh kontseptsiyakh ukrayins'kykh romantykiv (M. Kostomarov i P. Kulish) [The phenomenon of the people's mentality in the historiosophical concepts of Ukrainian romantics (M. Kostomarov and P. Kulish)]. *Osvita i upravlinnya* (3–4) (in Ukrainian).
- Marynyak, R. S. (2002). «Istorijsophiya spohlyadannya» : z istoriyi formuvannya ukrayins'koyi ideyi XIX stolittya [“History of the contemplation»: on the history of the formation of the Ukrainian idea at the 19th century]. *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanitarnoho instytutu «Narodna ukrayins'ka akademiya»*, 8, 211–219 (in Ukrainian).
- Mikheeva, V. V. (2007). *Nikolay Ivanovich Kostomarov v Khar'kove (1833–1844). Nachalo puti* [Nikolai Ivanovich Kostomarov in Kharkov (1833–1844). The beginning of the way]. Khar'kov (in Russian).
- Pinchuk, Yu. A. (1984). *Istoriicheskie vzglyady N. I. Kostomarova (Kriticheskiy ocherk)* [Historical views of N. I. Kostomarov (Critical essay)]. Kiev (in Russian).
- Pinchuk, Yu. A. (1992). *Mykola Ivanovych Kostomarov*. Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2002). *Mykola Ivanovych Kostomarov (1817–1885). Materialy do bibliohrafiyi* [Mykola Ivanovich Kostomarov (1817–1885). Materials to the bibliography]. Zaporizhzhya; Chernihiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2009). *Istorychni studiyi Mykoly Kostomarova yak faktor formuvannya samovidomlennya ukrayins'koyi natsiyi* [Mykola Kostomarov's historical studios of as a factor in forming the self-awareness of the Ukrainian nation]. Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Ideoloh Kyrylo-Mefodiyivs'koho bratstva [Ideologist of the Cyril and Methodius Brotherhood]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 88–94). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Kyyivs'kyi period tvorchosti M. I. Kostomarova: do problemy samosvidomosti istoryka [Kyiv period of M. I. Kostomarov's creative work : to the problem of the historian's self-consciousness]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 375–382). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). M. I. Kostomarov i yoho istoriografichna kontseptsiya [M. I. Kostomarov and his historiographical conception]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 146–160). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). M. I. Kostomarov u Kyyevi (1844–1847 rr.) [M. I. Kostomarov in Kyiv (1844–1847)]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 94–113). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Mykola Kostomarov: lyudyna, vchenyy, hromads'kyi diyach (do 190-richchya narodzhennya) [Mykola Kostomarov : a person, a scientist, a public figure (to the 190th anniversary of his birth)]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 414–435). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Postati. Mykola Kostomarov [Figures. Mykola Kostomarov]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 52–65). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Slobozhanshchyna – mistse narodzhennya y stanovlennya M. I. Kostomarova yak istoryka [The Slobozhanshchyna is the place of birth and formation of M. I. Kostomarov as a historian]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 66–75). Kyiv (in Ukrainian).

- Kostomarov research*] (pp. 127–137). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Slovo "yanstvo i Ukrayina v kontseptsii kyrylo-mefodiyivtsya Mykoly Kostomarova [Slavdom and Ukraine in the concept of Mykola Kostomarov as a member of the Cyril and Methodius Brotherhood]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected studies on the Kostomarov research] (pp. 187–194). Kyiv (in Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Slovo o Kostomarov (Istoriograficheskaya kontseptsiya uchenogo) [A word about Kostomarov (Historiographical concept of a scientist)]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected Kostomarov Studies] (pp. 138–146). Kyiv (in Russian and Ukrainian).
- Pinchuk, Yu. A. (2012). Vidobrazhennya elementiv ukrayins'koyi natsional'noyi ideyi v naukoviy tvorchosti M. I. Kostomarova [The display of elements of the Ukrainian national idea in the scientific work of M. I. Kostomarov]. In Yu. A. Pinchuk, *Vybrani studiyi z kostomarovoznavstva* [Selected Kostomarov Studies] (pp. 397–414). Kyiv (in Ukrainian).
- Potul'nyts'kyi, V. A. (2002). *Ukrayina i vsesvitnya istoriya: Istoriyofiya svitovoyi ta ukrayins'koyi istoriyi XVII–XX stolit'* [Ukraine and World History: The Historiosophy of the World and Ukrainian History during the 17th and 20th centuries]. Kyiv (in Ukrainian).
- Sinitsyna, A. V. (2001). *Istoryko-filosofs'ki ideyi ukrayins'koho romantyzmu* (P. Kulish, M. Kostomarov) [Historical and philosophical ideas of Ukrainian romanticism (P. Kulish, M. Kostomarov)]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filososfs'kykh nauk : 09.00.05 – istoriya filosofiyi [Thesis for a Candidate Degree in Philosophy: 09.00.05 – History of Philosophy], Lviv National Ivan Franko University, Lviv (in Ukrainian).
- Smoliiy, V. A., Pinchuk, Yu. A., & Yas', O. V. (2005). *Mykola Kostomarov: vikyhy zhyttya i tvorchosti* [Mykola Kostomarov: milestones of life and creativity] (V. A. Smoliiy, ed.). Kyiv (in Ukrainian).
- Vashchenko, V. V. (2006). Porivnyal'na kharakterystyka istoriosofs'kykh osnov svitohlyadu M. Kostomarova i V. Antonovycha [Comparative characteristic of the historiosophical foundations of M. Kostomarov and V. Antonovich.]. *Kyyivs'ka starovyna* (4), 61–69. (in Ukrainian).
- Verstyuk, V. (2011). Sotsial'ne seredovyshche i protses formuvannya svitohlyadu M. Kostomarova [Social environment and M. Kostomarov's worldview forming process]. *Naukovi pratsi Kam"yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: Istorychni nauky*, 21, 52–64 (in Ukrainian).
- Yas, O. V. (2008). Romantyzm i ukrayins'kyy hrandardnyy [Romanticism and the Ukrainian grand narrative]. *Eydos* (3(1)), 207–226 (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 22.08.2017